

1921 рр. Президентом був акад. О.І. Левицький (звичаєве право). І далі: «1919р. — це був найтяжчий рік для Академії. Зовнішні умовини життя були такі, що наукова праця більш була подвигом, ніж звичайнє для вченої людини ділом. Лише один академік з першого складу — О.Левицький працював увесі рік».

На листовне звернення академіка В.І.Вернадського від 23 квітня 1921 р. постановлено звільнити його з поса.и Голови-президента УАН (протокол №98 Спільногого зібрання УАН від 9 травня 1921 р.).

У зв'язку з передачею повноваження головування новообраниму Голові-президенту академіку М.П.Василенку Спільне зібрання принесло ширу подяку академіку О.І.Левицькому за його тактovne, чисто академічне двохрічне виконання обов'язків на посаді Голови-президента УАН (протокол №108 Спільногого зібрання УАН від 25 липня 1921 р.). О.І.Левицький залишається заступником Голови-президента М.П.Василенка.

Виходячи з вищенаведених документів цілком небезпідставно вважати О.І.Левицького другим президентом УАН 1919-1922 рр.

27 березня 1922 р. О.І.Левицького офіційно обрано президентом УАН.

Українські радянські енциклопедії дають досить біду її кон'юструну довідку про вченого, помилково вказують місце його смерті і поховання (м.Київ). Більш повну і правдиву характеристику знаходимо в «Енциклопедії українознавства» за редакцією К.Кубійовича: «Левицький Орест (1848-1922), історик і письменник, старого священицького роду з Полтавщини, вихованець Київського університету, учень В.Антоновича, багаторічний вчитель середньої школи (у Києві). Досліджував і публікував архівні матеріали до історії України XVI-XVIII ст., зокрема народного побуту, звичаєвого права, церковно-релігійних рухів тощо. Секретар Київської Археографічної Комісії (з 1874), співробітник «Київської старини», заступник голови УНТК, дійсний член ВУАН (з 1918) і її другий президент (1919-22) голова Соціально-економічного відділу Й Комісії для вивчення народного права. Був членом Київської громади Найважливіші праці: «Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в.» (1874-75), «Опыт исследования о Летописи Самоивца (1878), «О социинансе в Польше и Юго-Западной Руси» (1882), «Внутреннее состояние Западно-Русской Церкви в Польско-Литовском государстве в конце XVI ст. и Уния» (1884), «Очерки народной жизни Малороссии XVII в.» (1901), «Черты семейного быта в Юго-Западной Руси XVI-XVII вв.» (1909). Автор численных історичних оповідань з життя Волині XVI ст. та Гетьманщини в XVII ст., які переважно друкували у «Київській старині», «Літературно-науковому віснику»; окрім вийшли «Волинські оповідання» (1914), «Лінна Монтгорт» (1926), «Історичні оповідання» (1930), «По судах Гетьманщини» (1940) та ін.».

Помер О.І.Левицький 9 травня 1922 р. на Полтавщині. Його відспівали не в Софійському соборі, як він бажав, а в бідній сільській церкві с. Митлашівки. Та відспівання було українською мовою і над ним востанні читали по-рідному Святе Письмо, яке він свого часу перекладав. Ховали його за козацьким звичаєм: труну, покриту червоною китайкою, везли на санях волами; поховали біля церкви, наспівали високу могилу і поставили дерев'яний хрест.

Академік М.П.Василенко в 1923 р. писав: «В Києві пройшло все, можна сказати, життя О.І.Левицького і його громадська робота, і, треба гадати, згодом українське громадянство спроможеться перенести до Києва і його труну». «Любов до Києва у О.І.Левицького не була явище випадкове, вона виходила з історичного світогляду, де Київ в українському культурному житті посідав завсідні центральні місця... через те Ор. І. був органічно зв'язаний з Кисловим своїм життям і вихованням...» Іще М.П.Василенко додав: «Я чув трьох видатних керівників наукових екскурсій по Київу — В.Б.Антоновича, П.Г.Житецького і Ор.І.Левицького. Таких, як вони, вже нема і не буде».

Наукові й літературні праці академіка О.І.Левицького чекають перевидання, а свята одиноча могила президента — гідного й вічного пошанування нашадками.

Оксана Дудко

Олександр Гнатович Лотоцький: якою бути українській церкві?

Становлення Української Держави відбувалося в драматичних умовах, в умовах ослаблення Австро-Угорської та Російської імперій, до яких належала українська територія. Поразки російської армії на фронтах, економічні труднощі, незадоволення своїм становищем робітництва, малозабезпеченою селянством, гострі національні суперечності привели до заворушення в Петрограді, які переросли в революцію. 12 березня 1917 р. цар відрікся від престолу.

Революція швидко охоплювала всі території імперії. На Україні вона набула національного характеру. На фронти, в гарнізони виникали українські громади, які ставили свої національні вимоги: національна мова, школа, організація військових українських частин, автономія, іноді самостійність України.

Після призначення князя Львова першим прем'єр-міністром Тимчасового уряду, дві тулівські громади в Петрограді створили Тимчасовий революційний комітет на чолі з відомим в українських колах патріотом своєї Батьківщини О.Г.Лотоцьким. Цей орган опублікував листівку до українських столиць, в якій закликав боротися за національну автономію України.

15 березня було видано звернення до українського громадянства, студентства, робітництва і українських офіцерів у Петрограді. Члени комітету розкривали роль українського народу в повстанні, доводили, що українці повинні захищати свої національні права, боротися за свою державу.

«Найповнішим висловом ідеї національного визволення є національно-державна самостійність, і лише створення суверенного державного організму може забезпечити найширший культурний розвиток українського народу, — відзначав О.Г.Лотоцький. — В світлі цього ідеалу маса повинна виставити вкупу з демократією інших народів Росії лозунг перебудови Російської держави на федеративну демократичну республіку з як найширішими правами окремих націй і спеціально як найширшу національно-територіальною автономією України». Далі автор буде розглянати зазначену в назві проблему через призму поглядів на неї О.Г.Лотоцького.

Революція й прагнення національного самовияву, які її супроводжували, відбилися й на українській церкві. Адже «рідна Церква, душа українського народу, що завжди була його найсильнішою основою в часи всенародного ликоліття, під важким чоботом московських царів зовсім втратила свою духовну силу. Вони через своїх московських чи помосковських владик наказували їй «справляти» церковнослав'янську мову і пристосовувати її до московських форм і вимови⁵. Таким чином йшлося про московський диктат над Українською Православною Церквою.

Але проти цього вже тоді на зібраннях церковних громад висувалася пропозиція розірвати з Москвою (націоналізація церкви) і утвердити на Україні незалежну (автокефальну) церкву. Серед єпископату України п'ять єпархів — Дмитрій Уманський, Никодим Чигиринський, Агапит Катеринославський, Олексій Володимирський та Парфеній Полтавський — стали на боці українського руху. Проте решта єпископів зайняла «нейтральну позицію». Вони бажали зберегти все по-старому (підлеглість української церкви Московській, слов'янську мову в Богослуженні), закладаючи цим основи для майбутнього протистояння при розв'язанні цього питання.

Українська Центральна Рада, що утворилася в перших днях березня 1917 р., складалася переважно з представників української інтелігенції, яка негативно ставилася до церкви. «Великий духовний звіт революційної доби не здигнув українську інтелігенцію з позиції в релігійно-церковній справі...наша інтелігенція стала в стороні від тих життєвих течій, які змагали до відновлення церковних традицій, що коріниться у віковій історії українського народу та властиві його національному духу», — зазначав О.Г.Лотоцький. — Український інтелігент в момент революційного захоплення ще менше очочий був звернути увагу на сторону зневаженої справи «клерикальної», що нею так погоджували освічені люди російського радикального світу...»⁶

Силами українського духовенства в листопаді 1917 р. була створена Українська Церковна Рада, яка «ставила своїм завданням перетворити церковне життя на Україні на основі старих релігійно-національних традицій та відповідно новим, сучасним вимогам життя. ...Праця цих українських лідерів церковних зустріла рішучий опір з боку єпископату, який і в революційний час заховував у своїх руках усі адміністративні і матеріальні засоби в церковних справах та був чинний проводити церковне життя по своїй уподобі. Єпископат, що був цілковито московський — чи з самого національного походження, чи з своїх національно-державних переконань — робив усі перешкоди національним домаганням Української Церковної Ради, уживачи для цього всії зовнішні засоби, і тим способом гальмував певні національні досягнення в даній ділянці українського громадського життя». Завдання влади, свідомої своїх національно-громадських обов'язків, вважав О.Г.Лотоцький, полягло в тому, щоб увільнити церковне життя українських громадян від тих зовнішніх пут, якими очевидно зловживали чинники, чужі й ворожі для українських інтересів. І з таким власним проханням удалася Українська Церковна Рада до Українського Генерального Секретаріату із скромним проханням забезпечити українцям свободу творення національних форм церковного життя⁷.

Делегація від Української Церковної Ради звернулася до голови українського уряду В.К.Винниченка з проханням надати їй офіційного значення. Винниченко не погодився, але призначив до Ради — В.Рафаельського (магістра церковного права) від Секретаріату внутрішніх справ⁸. І, взагалі, в той час Генеральний Секретаріат дотримувався «системи невірчання в справах церковно-релігійні, як справу приватну, як справу людської совісті, що не підлягає компетенції урядових державних чинників, що вживали всієї своєї сили для переведення в українській церкві московсько-реакційних тенденцій⁹. «Стоячи на справедливих засадах нівмішування державних чинників в церковні справи, шануючи свободу сумління, не зважав він на те, що і з теоретичним проголошенням тих засад держава фактично втручалася в церковні справи тим самим, що, поки не оділінена церквю від держави, давала адміністративний захист та матеріальну підтримку тим урядовим церковним чинникам, які уживали всю свою адміністративну та матеріальну силу на переведення своїх певних тенденцій політичних (російсько-уніфікаційних та реакційних) і національних (московсько-нівелляційних)»¹⁰.

21 серпня 1917 р. на засіданні Комітету Центральної Ради було затверджено Генеральний Секретаріат у новому складі¹¹. Генеральним писарем обрано саме О.Г.Лотоцького. «Генеральний писар, О.Лотоцький, людина, що була найбільше підготовлена до державності¹². Обійнявши посаду генерального писаря, він мав унікальну можливість опрацьовувати документи, давати оцінки подій.

Справою оформлення становища Української Церковної Ради займався Олександр Лотоцький. «Ту справу довелося в Генеральному Секретаріаті реферувати мені, як Генеральному Писареві, бо ресорт духовних справ не був представлений в Секретаріаті. Я доводив конечно потребу увести церковно-адміністративні справи у загальне річище діяльності української влади і певним зовнішнім контролем над адміністративною діяльністю керуючих органів духовенства унеможливити їх зловживання в церковних справах. Це конечно потрібно було зробити, поки не було формально переділено відділення церкви від держави і поки чужоземний у нас єпископат користувався державним апаратом та всякими засобами влади. Справа ця не знайшов собі вирішення в Генеральному Секретаріаті, і я після реферував її в Центральній Раді. Тут вона викликала бурхливі дискусії, які привели в результаті до резолюції в тім сенсі, державним ідеалом нашим є такий устрій, де релігія мусить бути приватною сферою життя, а тому утворення яких-будь адміністративних установ для тієї сфери було віддаленням од певного устрою»¹².

15 листопада, на засіданні Генерального Секретаріату, було ухвалено: «доручити генеральному писареві скласти проект установи при Генеральному секретаріаті особливого управління у справах віри»¹³. 29 листопада О.Лотоцький від імені Генерального Секретаріату доповів про це на засіданні Малої Ради та виклав пропозиції про створен-

ня окремого державного органу з метою координації стосунків між Церквою й Державою. Але Мала Рада відхилила ці пропозиції та повернула справу Генеральному Секретаріатові для нового опрацювання та внесення доповнень у вигляді «певного законопроекту в релігійній справі»¹⁴. Наприкінці листопада 1917 р. Лотоцького звільнено з посади генерального писара, бо він не виконав доручення про створення особливого управління у справах віри. Замість нього було призначено Івана Мірного, який ще з 9 жовтня 1917 р. був товаришем Генерального писара¹⁵.

Отже, «молода українська державність недооцінювала українського церковного руху і не дала йому потрібної підтримки», — писав Дмитро Дорошенко¹⁶. А Олександр Лотоцький підкреслював, що «інтерес до церковних справ кваліфікували як певну вузькість...», а це дуже псуvalо репутацію правомірного революціонера¹⁷.

При уряді П.Скоропадського, який очолював Федір Лизогуб, було засноване Міністерство культури або ісповідань. Першим міністром було призначено професора Василя Зінківського, прихильника автокефалії української церкви. Першою церковною справою була справа заміщення катедри Київського митрополита, яка після вбивства митрополита Володимира Богоявленського залишалася три місяці вакантною. Патріарх Московський Тихон дав інструкцію обрати митрополита до Церковного Собору на Стархацький з'їзд. Не зважаючи на протест Зінківського, обрано на митрополита архієпископа, хоч його кандидатура не набрала належної кількості голосів, запеклого ворога України, голову «Союзу Русского Народу» митрополита Антонія Храповицького — «відомого українофоба й реакціонера, що саме перед тим здобув собі популлярність заборонено читати на Великдені Євангеліє (в Харківській спархі) на «базарній» українській мові»¹⁸.

Виступаючи на другий день після відкриття другої сесії Всеукраїнського Церковного Собору (7-20 січня 1918 р. відбулася перша сесія, яка була перервана повстанням більшовиків; ухвалено — продовжити роботу в травні, але собор скликано на 7-20 червня 1918 р.), міністр ісповідань від імені Уряду склав декларацію з такими принципами: уряд стояв на засаді, що церква в Україні не повинна бути відділена від держави; уряд не буде втручатися у внутрішнє життя церкви, але очікує від церкви підтримки нео держави; церковне управління в Україні мусить бути організоване; уряд в осінню сесію має зайнятися питанням автономії.

На засіданні Собору 9 липня 1918 р. було прийнято «Статут Тимчасового Вищого Церковного Управління Православної Церкви в Україні», де управління української церкви будувалося на основі автономії в канонічній юрисдикції Всеросійського патріарха. Після затвердження Статуту, 11 липня сесія була закрита.

Олександр Лотоцький 19 жовтня 1918 р. прийнято до складу другого кабінету міністрів Української держави Ф. Лизогуба. Він посадив міністра ісповідань «доручення Українського Національного Союзу увійшов у склад правительства Гетьмана та прийняв на себе обов'язки міністра культури»¹⁹.

На останньому засіданні Собору, 12 листопада 1918 р., О.Лотоцький від імені уряду виступив з декларацією про мову, де наголошував: «Основна засада української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна Церква... в своїх відносинах до інших церков Українська Церква має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними церквами. Автокефалія Української Церкви — це не лише церковна, але й національна необхідність... В імені Уряду Української Держави мають за честь оголосити його тверду і непокінчу думку, що Українська Церква має бути автокефальною»²⁰.

Декларація міністра ісповідань зустріла опір на Соборі. Російські епіскопи побачили в ній порушенням українським урядом свободи церкви, яка сама рішала про своє буття, хоче, чи ні, вона кому підлягає, та кому саме. Олександр Лотоцький дав рішучу відповідь: «відділення церкви від держави так само не зустріне перешкод з боку держави, до цього провадить нормальний розвиток організації й життя держави і церкви... установи церкви стануть на становище приватних установ, як установи торгівельні, промислові і підлягатимуть змінам законів відповідальності у вигляді шкідливого чину»²¹.

Олександр Лотоцький був звільнений з цієї посади, але вже перебуваючи на цій посаді, довів до проголошення автокефалії Української Православної церкви. «Демісія міністра ісповідань була викликана загальними подіями в історії української відродженії державності, коли 14 листопада 1918 року, тобто через день після виступу міністра Лотоцького на Соборі, оголошена грамота гетьмана Скоропадського про з'єднання України з Росією на засадах федерації»²². Одночасно з проголошенням грамоти був змінений Кабінет міністрів. Міністром ісповідань був призначений «невідомий М. Воронович», який будучи відсутнім з Києва, не обійняв навіть свого уряду²³.

6(19) грудня 1918 р. Київ зустрів нову владу — Директорію Української Народної Республіки. Одним із перших законодавчих актів Директорії УНР був «Закон 1 січня 1919 року про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», проведений як декрет. Цим законом проголошувалась незалежність, автокефальності Української Православної церкви:

«1. Вища церковно-законодавча, судова та адміністраційна влада на Україні належить Всеукраїнському Церковному Собору, постанови якого, коли мають церковно-державне значення, або вимагають видатку грошей з державних скарбів, підлягають розгляду і затвердженням законодавчими державними органами.

2. Для керування справами Української Автокефальної Православної Церкви утворюється Український Церковний Синод в складі 2 єпископів, 1 протоієрея, 1 священника, 1 диякона і 3 мирян та одного священика од Військового Відомства. До скликання Собору, який обирає в члені Синоду і подає на затвердження Уряду, члени Церковного Синоду призначаються Вищим Республіканським Українським Урядом.

3. Відомство Синода належать церковні справи: релігійні; адміністративні; господарські; освітні; контролні та ревізійні. (Додатковим декретом Директорії налаго Синодові ще й функції судові).

4. В засіданнях Українського Синоду має присутність призначений для того Міністром представник Республіканського Уряду, який іменується Державним Представником і на обов'язках якого лежить: подавати інформації, роз'ясняти закони, стежити за виконанням законів та постанов Синоду, які не порушують інтересів Республіки. Державний Представник має право опротестування перед Радою Міністрів.

5. Церковна влада Автокефальної Української Церкви з її всім урядовим складом оплачується коштами з Державної Скарбниці одповідно штатам, установленим для цього додатково.

6. Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського Патріярхату не стоїть.

7. Український Церковний Синод для керування своєю діяльністю, а також для скликання Церковного Собору, виробляє накази, які вступають в силу по затвердженні їх Українським Республіканським Урядом»³⁵.

В двотомний роботі «Автокефалія»³⁶, яка була написана в 1934 та 1938 рр., Олександр Лотоцький дає оцінку та історичне значення Закону 1-го січня 1919 р., окреслює всі етапи боротьби за самостійність Української Церкви.

Наступним кроком уряду УНР у церковних справах були переговори в Царгороді, які вів Олександр Гнатович Лотоцький як керівник делегації. Він з 3 січня 1919 р. до березня 1920 р. перебував у Царгороді³⁷ на становищі надзвичайного посла Української Народної Республіки у Туреччині. «Надзвичайна Дипломатична Місія Української Народної Республіки в Румунії» свідчить, що ...п. Лотоцький Олександр — посол Української Народної Республіки в Туреччині»³⁸.

Іван Власовський спеціальну місію, яка, полягала в проведенні переговорів із Вселенським патріархом про визнання автокефалії Української Православної церкви. Але вів переговори Олександр Лотоцький не з патріархом, а з місцевістю патріарха Царгородського патріаршого престолу митрополитом Миколаем Кесарійським. Патріарша кафедра не була тоді зайнята: в 1918 р. помер Патріарх Герман V, і турки не давали дозволу на вибори нового патріарха аж до 1922 р.³⁹

Іван Власовський стверджує, що відповідь митрополита Миколая в переговорах з Лотоцьким не була відмовою, але не буда й згодою. Місцевістю вказував на вакантність у той час патріаршої кафедри, як на перешкоду до обміркування і вирішення такого важного питання, як Автокефалія Української Православної церкви⁴⁰. Але митрополит Миколай висловив прихильність Патріаршого Престолу до «побожного українського народу та надію, що цей народ буде міцно стояти в батьківській вірі, чекаючи з цілковитою впевністю на здійснення свого бажання, себто незалежності своєї Церкви, згідно з святими канонами та правилами»⁴¹.

В 20-ті рр. почалася еміграція на Заход. Не обмежила вона і Олександра Гнатовича Лотоцького. Спочатку він емігрував до Відня, потім до Праги, куди в 1921 р. переселилась більшість емігрантів. Перебуваючи в Празі, Лотоцький очолював Республікансько-Демократичний Клуб, був доцентом, а потім і професором церковного права Українського Вільного Університету⁴².

В кінці квітня 1925 р. була утворена при Синоді Православної Церкви в Польщі «Комісія для перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову». На засіданні Комісії 27-29 квітня прийнято Статут Комісії. В склад Комісії увійшов і професор Олександр Лотоцький від Праги Чеської.

Однак, в 1928 р., Лотоцькому запропонували викладати на Православному Богословському Відділі Варшавського Університету. Прийнявши що пропозицію, він з 1929 р. живе і працює у Варшаві на посаді професора Богословського Відділу Університету на кафедрі Історії Православних Слов'янських Церков і Румунії. Співдіє при видавництві українського перекладу Євангелія російським Синодом, складає підручники — Закон Божий для семикласових шкіл (як О.Блоусенко) — Старий заповіт: Наука про Богослугження Православної Церкви; Катихізис — підручник релігії для шкіл народних: Священна історія Старого Заповіту; Священна історія Нового Заповіту.

В 1930 р. силами української еміграції організовується Український Науковий Інститут у Варшаві. Очолює його Олександр Гнатович Лотоцький «як до самої смерті в трагічних обставинах в кінці 1939 року»⁴³.

Однак, поданий в даному повідомленні матеріал свідчить про тверді переконання Олександра Гнатовича Лотоцького в самостійності Української Православної Церкви, про порив з Московією. І в подальшому житті, навіть в еміграції, він був прихильником самобутності української церкви.

¹ Відліл рідкісних книг та стародруків НБУ ім. В. І. Вернадського. Колекція листівок. — 303.

² Лотоцький О. Сторінки минулого. — Ч.П. — С.328.

³ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. — К., 1994. — С.370.

⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. — Ужгород: Нью-Йорк. — 1930. — Т.1. — С.206.

⁵ Лотоцький О. Зневажена справа // «Тризуб» (Париж). — 1927. — №12. — С.7.

⁶ Там само. — С.7.

⁷ Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. — Нью-Йорк, Київ, Бавіл-Брук, 1990. — Т.4. — Ч.1. — С.22.

⁸ Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1934. — Т.3. — С.372.

⁹ Лотоцький О. Українські джерела церковного права. — Варшава, 1931. — С.129.

¹⁰ ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.18, арк. 9.

¹¹ Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. — Ужгород: Нью-Йорк, 1930. — Т.1. — С.151.

¹² Лотоцький О. Зневажена справа // «Тризуб» (Париж). — 1927. — №12. — С.7-8.

¹³ ЦДАВО України, ф.1067, оп.3, спр.1, арк. 78.

¹⁴ Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 — Ужгород: Нью-Йорк, 1930. — Т.1. — С.411.

¹⁵ ЦДАВО України, ф.1067, оп.3, спр.1, арк.31.

¹⁶ Дорошенко Д. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу — Берлін, 1940. — С.50.

¹⁷ Лотоцький О. Церковна справа на Україні // «Літературно-Науковий Вісник». — 1923. — Кн. V. — С.65.

¹⁸ Лотоцький О. Зневажена справа // «Тризуб» (Париж). — 1927. — №12. — С. 8.

¹⁹ Лотоцький О. Українські джерела церковного права. — Варшава, 1931. — С.133.

²⁰ Там само. — С.134.

²¹ Там само. — С.134.

²² Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. — Нью-Йорк, Київ, Бавіл-Брук, 1990. — Т.4. — Ч.1. — С.36.

²³ Вороновин Михаїл Михайлович — землемісник, державний діяч. За часів Російської імперії — губернатор Бесарабії. Діяльний член Української народної громади. Головував на хліборобському конгресі, що обрав гетьмана. У кабінеті Ф.А.Лизогуба — товариш міністра внутрішніх справ, у кабінеті С.Гербеля — міністр ісповідань.

²⁴ Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. — Нью-Йорк, Київ, Бавіл-Брук, 1990. — Т.4. — Ч.1. — С.56.

²⁵ Дорошенко Михаїл Михайлович — землемісник, державний діяч. За часів Російської імперії — губернатор Бесарабії. Діяльний член Української народної громади. Головував на хліборобському конгресі, що обрав гетьмана. У кабінеті Ф.А.Лизогуба — товариш міністра внутрішніх справ, у кабінеті С.Гербеля — міністр ісповідань.

²⁶ Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. — Нью-Йорк, Київ, Бавіл-Брук, 1990. — Т.4. — Ч.1. — С.56.

²⁷ Лотоцький О. Українські джерела церковного права. — Варшава, 1931. — С.297-298.

²⁸ Лотоцький О. Автокефалія — Варшава, 1935. — Т.1; 1938. — Т.2.

²⁹ Лотоцький О. В Царгороді. — Варшава, 1939. — 176 с.

³⁰ ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.525.

³¹ Епископ Алексій. Посвящение Его Блаженством, Блаженнейшим митрополитом Діонісіем православних автокефальних восточних церквей. — Варшава, 1928. — С. 6.

³² Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. — Нью-Йорк, Київ, Бавіл-Брук, 1990. — Т.4. — Ч.1. — С.67.

³³ Лотоцький О. В Царгороді. — Варшава, 1939. — С.99.

³⁴ ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.525.

³⁵ Дорошенко Д. Мой спомини про недавнє-минуле, 1901-1914. — Вінниця, 1949. — С.49.